

ARŪNAS MICKEVIČIUS

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vinius University, Lithuania

H.-G. GADAMERIS: TRYS AŠ–TU SANTYKIO RŪŠYS

H.-G. Gadamer: Three Types of I-Thou Relationship

SUMMARY

For Gadamer's philosophical hermeneutics, it was important to understand the meaning concerning the subject matter in the oral interpersonal plane and in the written tradition, reaching an „agreement“. The article aims to highlight the hermeneutic I-Thou relationship and distinguish it from relationships that can be treated as an obstacle in the process of hermeneutic understanding of meaning. In order to demonstrate this, the article draws attention to segments such as „Geworfenheit“, „Wirkungsgeschitlichen Bewusstsein“, „Horizontverschmelzung“ etc. because they help to reveal in more detail not only the essence of the hermeneutic I-Thou relationship, but also its complexity. The article aims to justify the thesis that the hermeneutic understanding of meaning as *Geschehen* is based not only on intentional and the teleological attitudes of the Self's consciousness, but implies what can be called an unintentional and involuntary occurrence or event of meaning.

SANTRAUKA

Gadamerio filosofinei hermeneutikai buvo svarbu suprasti dalykų prasmę žodinėje tarpasmeninėje plotmėje ir rašytinėje tradicijoje, pasiekiant „sutarimą“. Todėl iškilio suprantančiojo nuostatų, kuriomis jis turėtų vadovautis, siekdamas šio tikslo santykiyje su Tu, problema. Straipsnyje stengiamasi išryškinti būtent hermeneutinį Aš–Tu santykį, atskiriant jį nuo santykių, trukdančių hermeneutiškai suprasti prasmę. Siekdami tai parodyti, atkreipiame dėmesį į tokių segmentų kaip „įmestis“, „veikmės istorijos sąmonė“, „horizontų suliejimas“ ir kt. svarbą, nes tai padeda išsamiau atskleisti ne tik hermeneutinio Aš–Tu santykio esmę, bet ir parodyti jo kompleksškumą. Taip pat norima pagrįsti tezę, kad hermeneutinis prasmės supratimas, kaip *Geschehen*, yra paremtas ne tik intencionaliomis bei teleologinėmis suprantančiojo sąmonės nuostatomis, bet implikuoja ir tai, ką galima pavadinti neintencionalia, nevalinga „prasmės išiktimi“.

RAKTAŽODZIAI: H.-G. Gadameris, hermeneutika, prasmė, supratimas, ištiktis.

KEY WORDS: H.-G. Gadamer, hermeneutics, meaning, understanding, occurrence.

IVADAS

1961 m. pasirodžius veikalui *Tiesa ir metodai*, Gadamerio hermeneutikai teko sulaukti didelio susidomėjimo, taip pat atlaikyti ne vieną kritiką bangą. Filosofas ne kartą akcentavo, kad „bet kokio supratimo tikslas yra sutarimas dėl dalyko“ (Gadamer 2019: 297). Daugelis Gadamerio kritikų (nuo Betti bei Hirscho¹ iki Habermaso² ir iki nyčiškosios-deridiskosios orientacijos šalininkų, tokių kaip Caputo³ bei Bernasconi⁴) įvairiais aspektais kritikavo gadamerišką supratimą, kaip „sutarimo“ tarp Aš–Tu, sampratą, ji šiems autoriams atrodė nesuderinama su jų pabrėžiama radikalia skirtimi, įtampa arba tiesiog požiūrių pliuralizmu. Pastaruoju metu vykstant debatams dėl hermeneutinio Aš–Tu santykio, kuriame siekiama „sutarimo“, keliama problema, ar iš viso įmanoma realizuoti tokį Gadamerio siekį. Naują kritinę kibirkštį šiuose debatuose įskėlė 1995 m. pasirodęs Roberto Bernasconi straipsnis *Jūs (You) nežinote, apie ką aš kalbu: Kitybė ir hermeneutinis idealas*, kuriame gadameriškasis hermeneutinis Aš–Tu santykis kritikuojamas iš I. Levino, o bendriau žiūrint, Kito kitybės, perspektyvos (Bernasconi 1995). Mūsų manymu, reikšmingą indėlį į šiuos debatus įnešė pasirodžiusi Monicos Vilhauer monografija *Gadamerio žaidimo etika. Hermeneutika ir Kitas* (Vilhauer 2010). Ši autorė nagrinėjo etinius Aš–Tu santykio supratimo aspektus, sutelkdama dėmesį į Gadamerio „žaidimo“ sampratą, plėtojamą jo magnum opus *Tiesa ir metodai*. Vilhauer siekė atgaivinti etinę filosofinės hermeneutikos šerdį ir atskleisti transformuojančią Kito galią Gadamerio hermeneu-

tikoje – dėmesį į šios galios svarbą kritiškiau atkreipė Bernasconi. Pastarojo meto debatuose dėl hermeneutinio Aš–Tu santykio reikšmingas vertinamasis pozicijas įvairiais aspektais išsakė tokie autoriai kaip Christopheris Kingas (King 2019), Josephas Gruberis (Gruber 2014), Constantinas-Alexanderis Mehmelis (Mehmel C. A 2016), Geraldas R. Brunas (Brunas 2004), Richardas Shapcottas (Shapcott 2004) ir kt.

Polemizuodami su anksčiau minėta Gadamerio kritika, siekiame išryškinti būtent hermeneutinį Aš–Tu santykį ir atskirti jį nuo santykių, kurie traktuojami kaip trukdis, bandant hermeneutiškai suprasti prasmę. Taip pat norime konkrečiai parodyti, kaip galima atremti Bernasconi išsakytą Gadamerio kritiką, ir paaiškinti, kodėl reikėtų žiūrėti į ją rezervuotai. Straipsnio dalyje „*Veikmės istorinė sąmonė*“ versus *metodinė* „istorinė sąmonė“ skiriama dėmesio tokių segmentų kaip „įmestis“ (*Geworfenheit*), „veikmės istorijos sąmonė“ (*Wirkungsgeschichtlichen Bewusstseins*), „horizontų suliejimas“ (*Horizontverschmelzung*) ir kt. analizei, nes jie padeda išsamiau atskleisti ne tik hermeneutinio Aš–Tu santykio esmę, bet ir jo kompleksiskumą bei skirtingumą nuo vadinamosios metodinės „istorinės sąmonės“ (*historische Bewusstsein*). Šioje dalyje taip pat realizuojame tokius uždavinius: (1) parodome konkrečią Heideggerio įtaką Gadameriui, į kurią pats Gadameris ne visada atkreipė dėmesį; (2) kalbėdami apie Aš–Tu santykių siektiną „integralumą, kritiškai atkreipiame dėmesį į mūsų manymą, prieštarinę paties Gadamerio poziciją Hegelio atžvil-

giu; (3) labiau remdamiesi ne *Tiesa ir metodu*, o vėlyvaisiais Gadamerio straipsniais, parodome, kad Gadamerio pozicija gali būti lyginama su I. Levino užima ma pozicija, kuriai labiau angažavosi Berlasconis, kritikavęs Gadamerį, kalbėdamas apie Kito kitybę. Žinoma, Gadamerio ir Levino pozicijos gretinamos, matant tik dalinį jų bendrumą (kalbant apie Aš–Tu santykį ir atkreipiant dėmesį į „totalumo / universalumo“ bei „totalumo / begalybės“ perskyras), – šių pozicijų negalima redukuoti į visišką tapatumą.

Antroje straipsnio dalyje *Trys Aš–Tu santykio rūšys* nagrinėjama, kuo šios rūšys skiriasi viena nuo kitos. Remdamiesi detalio Gadamerio tekstų analize, siekiame parodyti, kad: (1) prasmė gali būti traktuojama tik kaip re-konstruojama prasmė, integruojama prasmė ir kaip neintencionaliai, nevalingai išstinkanti prasmė; (2) su prasme, kaip re-konstrucija, sieitini pirmasis ir antrasis mūsų apibūdinami Aš–Tu santykiai. Stengiamės parodyti, kodėl jie netenkina Gadamerio; (3) tre-

čiajame hermeneutiniame Aš–Tu santykyje, priešingai, intencionaliai ir valingai siekiama prasmės integralumo, numatančio „sutarimą“ dėl dalyko. Norime išryškinti, kad integruojamą prasmę konkretizuoja du momentai: tikslingas hermeneutinės sąmonės „atvirumas“ ir „imlumas“. Todėl ir vadiname integruojamą prasmę intencionaliai bei tikslingai (teleologiškai) patiriama prasme. Būtent ja yra paremtas „išlaisvinantis rūpestingumas“, būdingas hermeneutiniam Aš–Tu santykiui, besiskiriantis nuo „autoritarinės globos“. Šioje dalyje taip pat hipotetiškai keliamė ir bandome pagrįsti tezę, kad hermeneutinis sakinys ir rašytinis prasmės, būtent kaip *Geschehen*, supratimas yra paremtas ne tik intencionaliomis ir tikslingomis suprantančiojo sąmonės nuostatomis, bet implikuoja ir tai, ką galima pavadinti neintencionalia, nevalinga „prasmės išstiktimi“. Pastarąją traktuojame ne kaip alternatyvą integraliajai, t. y. tikslingajai, intencionaliai prasmei, o kaip jos pagilimą.

„VEIKMĖS ISTORIJS SĄMONĖ“ VERSUS METODINĖ „ISTORINĖ SĄMONĖ“

Gadameris akcentavo, kad „supratimas iš esmės yra ne kas kita kaip veikmės istorijos procesas“ (Gadamer 2019: 304). Tuo jis norėjo pasakyti, kad, kai mėginame suprasti žodinės arba rašytinės išraiškos prasmę, „visuomet jau patiriame veikmės istorijos poveikį“ (ten pat, p. 305), o vadinamoji „istorinė sąmonė“, remdamasi savo kritine metodika, užgožia šią patirtį ir, kalbėdama faktais, imituoja objektyvumą. Tuo istorinis objektyvizmas panašus į statistiką, kuri

kaip tik dėl šios priežasties yra puiki propagandos priemonė. Gadameris konstatavo, kad „veikmės istorijos galia nepriklauso nuo jos pripažinimo“ (ten pat, p. 306). Tokia tezė, mūsų manymu, yra labai drąsi: juk Naujųjų laikų empirinėse ir racionalistinėse pažinimo teorijose mes linkę traktuoti pažįstantį subjektą būtent kaip aktyvų, konstruojantį bei darantį poveikį tam, ką jis pažįsta. Tad bet koks galimai daromas poveikis subjektui, kurio jis vis dėlto nege-

ba kontroliuoti, yra vertinamas negatyviai ir siejamas su prietarais, kuriuos jis privalo įveikti, kad pasiektų objektyviai tikrą žinojimą. Be kita ko, patys Heideggeris bei Gadameris pabrėžė, kad suprantantysis, išitraukdamas į prasmės supratimo procesą, vis dėlto nuolat aktyviai atlieka savąsias „projektyvias užmestis“ (Heideggeris) ir remiasi savo „išankstiniais sprendimais“ (Gadameris) – taip galbūt užgožia žodinės arba rašytinės išraiškos prasmę. Todėl mums svarbu atsakyti į klausimą: kaip galima legitimuoti teiginį, kad „veikmės istorijos“ poveikis nepriklauso nuo jo pripažinimo / nepripažinimo? Svarbu pažymėti, jog *Tiesoje ir metode* Gadameris konkrečiai neatsako į šį klausimą. O atsakymas yra susijęs su heidegeriška Dasein „įmesties“ (*Geworfenheit*) traktuote, apie kurią Gadameris nutylėjo *Tiesoje ir metode*. Tai liudija straipsnis, parašytas 1975 m., praėjus penkiolikai metų po *Tiesos ir metodo* pasirodymo. Gadameris jame galiausiai paaikškino, kuo jam yra svarbi Heideggerio sąvoka „*Geworfenheit*“:

Aš, priešingai Heideggeriui, bandžiau parodyti, kad Kito supratimas yra fundamentaliai svarbus. Galiausiai aš maniau, jog pats Kito įtvirtinimas prieš save patį pirmą kartą leis man atverti tikrą supratimo galimybę. Sudaryti sąlygas Kitam galioti prieš save patį [...] – vadinasi, ne tik iš principo pripažinti savo rėmų ribotumą, bet ir leisti peržengti savo ribas, savo galimybes, išitraukiant būtent į dialoginį, komunikacinį, hermeneutinį procesą. Kai tuo metu visa tai persakiau Heideggeriui, jis pritariamai palinkėjo galva, bet paskui pasakė: „Taip, o kaip dėl „įmesties“ (*Geworfenheit*)? Akivaizdu, kad Heideggeris turėjo omenyje, kad visa tai,

ką aš tvirtinau, jam faktiškai reiškė, jog Dasein egzistencija yra ne tik projekcija (*Entwurf*), bet ir „įmestis“. Vadinasi, Dasein turi priimti save tokiu būdu, kad jis niekada netaptų visiškai sau perregimas. [...] Įprastoje vokiečių kalboje šis žodis vartojamas tik tokiaime kontekste, kai katė atsiveda vadą. Kačiukai yra vada (*Wurf*). Tai yra *Geworfenheit*. Be jokios abejonės, Heideggeris su šia semantine konotacija susiejo tai, kas jam yra esminga: žmogus neturi realaus laisvo pasirinkimo, ar egzistuoti. Jis įmetamas į „Da“, kaip ir kačiukai, gimę iš katės. Tai suteikia principinį autentiško Dasein projekcinio pobūdžio apribojimą. Tokioje „vadoje“ mes net nesame tie vieninteliai ir net nežinome, kas „mes“ esame – pavyzdžiui, mes, „ši karta“ (Gadamer 1995: 97).

Matome, kad Aš, kaip Dasein, esu į pasaulį įmesta būtis, „įmestis“ sudaro manąjį faktiškumą, o šis nėra, kaip sakė Heideggeris, „*factum brutum objektinis faktiškumas*“ (Heidegger 1993: 135). Taikliu M. Gutausko pastebėjimu, „Heideggerio analizės reikšmingos [...] tuo, kad parodo, jog ko nors supratimas neatsiejamas nuo savęs supratimo, o savęs supratimas yra „savęs supratimas kame nors“. Pats supratimas Heideggeriui yra ne tiek epistemologinė, kiek ontologinė kategorija“ (Gutauskas 2010: 51). Todėl darome išvadą, kad, kaip žmogus – Dasein, – heidegeriškai „įmestas“ į pasaulį, neturi realaus laisvo pasirinkimo, ar egzistuoti pasaulyje, ar ne, lygiai taip pat ir Gadamerio filosofijoje suprantantysis pirmapradiškai aptinka save kaip „įmestą“ į kultūrinę tradiciją, t. y. ontologiškai priklausomą. Ši priklausomybė jam pasireiškia vadinamosios „veikmės istorijos“ padarytu ir tebedaromu poveikiu, nepriklausomai nuo jo pripažinimo /

nepripažinimo, panašiai kaip jau minėtam „aklam“ kačiukui vadoje. Ir tai ne kokia nors atsitiktinė psichologinė priklausomybė, kurios būtų galima valingai atsikratyti kaip kokių nors liguistų įpročių ar ydingų prietarų, naudojantis specialiomis metodinėmis procedūromis. Tai ontologinė priklausomybė. Žvelgiant šiuo aspektu, suprantantysis ir patiria minėtą „veikmės istorijos“ poveikį, į kurį jam, hermeneutiškai suprantant prasmę, derėtų visada atsižvelgti. Čia matome, kad Gadamerio pozicija artima Heideggeriui. Kaip Dasein buvimas „įmestyje“ visuomet jau yra kontekstualizuotas (Heideggeris), taip ir suprantančiojo buvimas neatsiejamas nuo konteksto (Gadameris): Aš, kaip besistengiantis suprasti, pirmapradiškai save aptinku kultūrinės tradicijos „įmestyje“, darančioje man poveikį; Aš pirmapradiškai randu save su Kitais, todėl ne tik dalijuosi savo tradiciją „įmestyje“ su Kitais, bet ir patiriu savo ribotumą, susidurdamas su Kitu. Šis aspektas, kai pabrėžiama koreliacija tarp „veikmės istorinės sąmonės“ poveikio ir „įmesties“, yra ypač svarbus tuo, kad padeda išsamiau suvokti mums rūpimą Aš–Tu hermeneutinių supratimą, kurį išskleisime vėliau.

Pastebėtina, kad „įmestis“, reiškianti Aš ontologinę priklausomybę istorinei-kultūrinei tradicijai ir iš jos kylantį „poveikį“, į kurį hermeneutiškai išlavintai sąmonei būtina deramai atsižvelgti, mūsų manymu, didžiąja dalimi paaiškina ir kitą drąsų Gadamerio teiginį, kad „iš tikrųjų istorija mums nepriklauso, bet mes priklausome jai“, nes „ilgai iki to, kol refleksyviu mąstymu suvokiame pačius save, savaime suvokiame gyvenan-

tys šeimoje, visuomenėje ir valstybėje. Subjektyvybės fokusas – iškreiptas veidrodis“ (Gadamer 2019: 283). Toliau analizuojant mums rūpimą hermeneutinį Aš–Tu santykį, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Gadameris sąmoningai imasi eksploatuoti žodžių „priklausyti“ (*Gehören*) ir „klausytis“ (*Hören*) semantiką, pabrėždamas, kad tas, kas nori suprasti kokią nors išraiškos prasmę, turi būti pasirengęs „klausytis“. O „klausymo“ pamatinė ontologinė sąlyga – suprantančiojo išitraukimas, dalyvavimas, t. y. „priklausymas“ (*Zugehörigkeit*). Gadameris, nurodydamas į Heideggerį, tvirtino, kad „priklausomybė tradicijoms glūdi istoriniame štai-būties baigtinume taip pat pirmapradiškai ir esmingai, kaip ir paties priklausomumo nukreiptumas į būsimas galimybes. Heideggeris, pasak Gadamerio, teisėtai reikalavo, kad tai, ką jis vadino „įmestimi“ („Geworfenheit“), ir tai, kas yra „apmatas“ („Entwurf“ – projektas), turi būti kartu (zusammengehören)“ (ten pat, p. 269).

Minima „veikmės istorinė sąmonė“ – jos svarbą akcentuojame todėl, kad ji padeda mums geriau suprasti rūpimą hermeneutinį Aš–Tu santykį, – yra susijusi ne tik su „įmestimi“ į tradiciją, bet ir su „horizontų suliejimu“. Pasak Gadamerio, „veikmės istorijos sąmonė“ pirmiausia yra susijusi su hermeneutinės situacijos suvokimu, o jai būdinga tai, „kad mes nesame šalia situacijos ir dėl tos priežasties negalime turėti apie ją objektinio žinojimo“ (ten pat, p. 306). Tai reiškia, kad suprantantysis jau aptinka save situacijoje, t. y. mūsų minėtoje „įmestyje“, sutampančioje su suprantančiojo ontologine priklausomybe istorinei-kultūrinei

tradicijai. Taip pat į sąvokos „situacija“ apibrėžtį neišvengiamai įeina sąvoka „horizontas“: „Horizontas – tai akiratis, kuris apima ir aprėpia visa, kas yra matoma iš kokio nors vieno taško. Taikydami horizonto sąvoką maštančiai sąmonei kalbame tuomet apie horizonto siaurumą, galimybę jį plėsti, naujų horizontų atvėrimą“ (ten pat, p. 306–307). Suprantantysis aptinka save „įmesties“ situacijoje su Tu, todėl toliau tenka kalbėti apie Aš, kaip suprantančiojo, horizontą ir į jį besikreipiančiojo Tu horizontą. Gadameriui rūpi klausimas, ar esama dviejų skirtingų, nesuderinamų ir uždarų horizontų: vieno, kuriame gyvena suprantantysis Aš, ir kito – Tu horizonto, į kurį suprantantysis tarsi turėtų stengtis įsijausti ir jį tik objektyviai rekonstruoti, kaip numatė Gadamerio kritikuota „istorinė sąmonė“? Jis tvirtino, kad „uždaras horizontas [...] yra abstrakcija“ (ten pat, p. 308). Suprantantysis Aš visuomet gali daugiau ar mažiau įeiti į suprantamojo Tu dalykinę padėtį. Kitaip tariant, kaip nėra visiškai uždaro, savyje ir sau esančio suprantančiojo Aš dabarties horizonto, taip nėra ir visiškai uždaro, savyje ir sau esančio praeities, istorijos tradicijos, kaip Tu, horizonto, kurį reikėtų įgyti, – „supratimas visuomet yra tokių tariamai patiems sau esančių horizontų susiliejinimo procesas“ (ten pat, p. 310).

Minimas Aš–Tu „horizontų susiliejinimas“ sutampa su valingu siekiu subendrinti skirtingas Aš–Tu patirtis, t. y. integruoti skirtingas patirtis, skirtingų dalykų prasmes. Gadameris, norėdamas išgryninti sau rūpimą Aš–Tu hermeneutinį santykį, ypatingą dėmesį skyrė H.-G. Hegeliui. Čia kyla klausimai: kuo Hege-

lis buvo svarbus Gadameriui, kalbant apie hermeneutinę Aš–Tu santykio patirtį? Nuo kokių Hegeliui būdingų momentų Gadameris siekė atsiriboti? Pastarasis jam buvo svarbus tuo, kad, rodydamas, kaip sąmonė, siekianti suvokti save pačią, kaupia patirtį, kartu atskleidė, kaip įmanoma kalbėti apie jam pačiam rūpimą „horizontų susiliejinimą, t. y. skirtingų Aš–Tu patirčių subendrinimą, integralumą, vienos patirties įtarpinimą kitoje: „Sąmonei objektas yra (būtis)-savyje, bet tai, kas yra (būtis)-savyje, gali būti suvokiama tik taip, kaip ji iškyla patyrusiai sąmonei. Tad patyrusi sąmonė įgyja štai tokią patirtį: daikto (būtis)-savyje yra (būtis)-savyje „mums“ (ten pat, p. 355). Hegelis teigė, kad „šitoks dialektinis judėjimas, kurį sąmonė atlieka savyje tiek savojo žinojimo, tiek ir savojo objekto atžvilgiu, – *kadangi iš to judėjimo jai atsiranda naujas tikras objektas* – iš esmės yra tai, kas vadinama *patyrimu*“ (Hegel 1997: 91). Gadameris akcentavo, kad, suprantant nutolusią laikę ir svetimą prasmę, jam labiau rūpi ne jos objektyvios „rekonstrukcijos“, o hermeneutinio „integralumo“ momentas, tad jis yra labiau linkęs sekti ne Schleiermacheriu, bet Hegeliu. Kitas svarbus dalykas, į kurį reikia atkreipti dėmesį, yra tas, kad Gadamerio tekste aptinkama grynai instrumentali jo nuostata Hegelio atžvilgiu. Gadameris pripažįsta, kad Hegelio dialektinės patirties aprašyme slypi dalis tiesos, nes kiekviena kokio nors dalyko refleksija, įskaitant ir „patirtį“, neišvengiamai patenka į visa įtarpinantį hėgelišką refleksijos lauką: „Archimedo taško, į kurį atsirėmus būtų galima iškelti iš vyrių Hegelio filosofija,

niekuomet nepasiseks rasti refleksijoje. Formali refleksinės filosofijos ypatybė kaip tik ir yra ta, kad negali būti pozicijos, kuri nebūtų įimta į refleksinį pačios į save grįžtančios sąmonės judėjimą“ (Gadamer 2019: 345). Tad tikroji problema yra, ne tai, kaip įmanoma įeiti į tokios refleksijos sistemą, ir netgi ne tai, kaip iš jos visiškai išėiti, bet kaip ją galima tinkamai apriboti. Todėl, viena vertus, Gadameris tiesiog instrumentaliai pasitelkia sau į pagalbą hėgelišką dialektinę patirtį, nes ji logine prasme užtikrina galimybę kalbėti apie jam pačiam rūpimą skirtingų Aš–Tu patirčių, kaip skirtingų horizontų, subendrinimą, t. y. galimą jų hermeneutinį integralumą. Kita vertus, jis perspėja, kad egzistuoja grėsmė būti nustumtiems į hėgeliškai nusakomą grynai imanentinę refleksijos sferą, todėl atsiriboja nuo tokios dialektinės patirties, kuri baigtųsi visų patirčių įveikimu, pasiekus absoliutų žinojimą, t. y. visišką sąmonės ir objekto tapatybę: „Hegelio dialektinės patirties taikymas [...] netenkina hermeneutinės sąmonės. Patirties esmė čia iš anksto maštoma jos peržengiamumo atžvilgiu“ (ten pat, p. 356).

Akivaizdu, kad Gadameriui buvo svarbu apriboti hėgelišką visa apimantį imanentinį refleksyvumą, kuris baigiasi absoliučiu žinojimu, taip paliekant savo hermeneutikoje galimybę kalbėti apie nepabaigiamą ir neobjektyvuojamą vis kitokią kokios nors išraiškos prasmės supratimo galimybę. Todėl jis priešino Hegelio patirties dialektikai hermeneutinį baigtinumo patyrimą: „tikra patirtis yra ta, per kurią žmogus įsisąmonina savo baigtinumą“ (ten pat, p. 358). Vis dėlto, aiškindamiesi, kaip Gadameris traktuoja Hegelio sampratą, mes taip pat

susiduriame su prieštara. Vienoje *Tiesos ir metodo* vietoje Gadameris, kalbėdamas apie „horizontų suliejimą“ kaip sutampantį su dviejų skirtingų Aš–Tu patirčių subendrinimo galimybe, tvirtino, kad įeiti į kito padėtį nereiškia nei vienai individualybei įsijausti į kitą, nei taikyti savus kriterijus kitam: „jis visuomet reiškia pakilti į aukštesnę bendrybę (hoheren Allgemeinheit), įveikiančią ne vien savo, bet ir kito dališkumą“ (ten pat, p. 308–309). Nors, taip sakydamas, Gadameris net nepamini Hegelio vardo, vis dėlto akivaizdu, kad jo minima „aukštesnė bendrybė“ pagal savo prasmę yra neatsiejama nuo Hegelio „Aufhebung“, kai sąmonė įsiurbia reflektuojamą objektą į savo imanentinę reflektavimo sferą, taip jį įveikdama aukštesnėje žinojimo pakopoje, ir kartu išsaugo jį žemesnėje reflektavimo pakopoje. Pasak Hegelio, toks „sąmonės judėjimas“ – tai suvokimo procesas, arba sąmonė, kuri yra „savo momentų totalybė“ (Hegel 1997: 569–570). Tačiau kitoje teksto vietoje, kur Gadameris apibūdino tą patį hermeneutinį Aš–Tu santykį kaip baigtinumo patirtį, jis, jau oponuodamas Hegeliui, tvirtino, kad „čia patirtis nesibaigia ir joje nėra pasiekiamą aukštesnė žinojimo forma (Hėgelis): čia patirtis tik visiškai ir kaip reikiant atsiskleidžia“ (Gadamer 2019: 358). Matome, kad skirtingose *Tiesos ir metodo* vietose Gadameris vieną ir tą pačią galimybę suprantančiam Aš integruoti į save Tu patirtį traktavo hėgeliškai: ir kaip žemesnę pakopą aukštesnėje, ir kaip lygiavertę bei lygiai taip pat prasmingą Tu patirties pakopą Aš patirties plotmėje. Viena pakopa viso labo tik išplečia kitą ribotą Aš patirties horizontą, išlaikydama hermeneutinį

Aš–Tu patirčių lygiavertiškumą. Regis, šią prieštarą galėtume panaikinti tik tokiu atveju, jei pasakymui „aukštesnė bendrybė“ priskirtume tiek Tu, tiek Aš ribotų horizontų ar išsakomos prasmės „išplėtimo“ momentą. Bet tai jau būtų Gadamerio pozicijos interpretacija. Vienareikšmiškai aišku yra viena: Gadameris siekė atsiriboti nuo vadinamojo „totalybės“ mąstymo, kurį jis priešino „universalumui“. Pvz., viename iš vėlyvuojų laikotarpiu parašytų straipsnių Gadameris *expressis verbis* forma tvirtino, kad į universalumą gali pretenduoti ne tik protas, bet ir kalba: „Abiem atvejais negalima painioti universalumo ir totalumo. Kalbama ne apie tai, kad enciklopediškai būtų aprėpta visa, kas pažinu. Tai tik gražintų mus prie metafizikos klasiikinės proto sampratos. [...] Kalba yra uni-versali [Uni-versale] ir jokiū būdu ne užbaigta visuma. Bet kaip tik šiuo bendru universalumu kalbiškumas artimas protui. Proto sąvokoje mąstyti tas toks pat neužbaigiamas atvirumas, koks glūdi kalbos ir kalbiškumo sąvokose“ (Gadameris 1999: 254). Čia nurodoma vėlyvojo Gadamerio minima perskyra tarp „totalybės / universalumo“, mūsų manymu, svarbi tuo, kad ji gali būti lyginama su I. Levino minima perskyra tarp „totalybės / begalybės“ ir dalykine prasme labai artima tokiam mąstymui. Bet tai jau atskiro, tolesnio tyrimo tema.

Šiame kontekste derėtų detaliau patyrinėti minėto Bernasconio išsakytą kritiką Gadameriui. Jis kaltino Gadamerio hermeneutiką, kad ši, siekdama „sutarimo“ hermeneutiniame Aš–Tu santykiyje, ne išlaisvina, o asimiliuoja Kito kitoniškumą:

Frazė skelbia: „Jūs negalite būti pačiu savimi ir suprasti mane.“ Ji ne tik paprasčiausiai byloja „tai tu“ – ji taip pat implikuoja, kad „tu turėtum pasikeisti“. Tačiau tuo pat metu pripažįstama, jog nepavyks pasikeisti – tam tikra prasme to negali įvykti. Moterys tai sako vyrams; vargšai tai sako turtingiesiems; auka tai sako engėjui; rasizmo taikiny sako rasistui (Bernasconi 1995: 192).

Šis teiginys, pasak Bernasconio, atmeta galimybę suprasti ir skelbia – kaip tiesą, – kad neįmanoma pasiekti supratimo kaip „sutarimo“ dėl dalyko tarp Aš–Tu. Gadameris, anot Bernasconio, negali atpažinti tikrojo skirtumo, kurį čia teigia Kitas, nes Gadameris jau traktuoja Kitą kaip žmogų, su kuriuo jis iš anksto susaistytas ryšiu, bendrai dalijantis kalbą, tradiciją ar pasaulį. Iš tiesų Bernasconis išsako rūpestį dėl to, kad net sutarimas dėl nesutarimo pre-suponuoja „bendrą dalyką“, dėl kurio Aš–Tu santykiyje nesutariama. Tačiau, Bernasconio teigimu, būtent šio „bendro dalyko“ gali pritrūkti tarp Aš ir Kito. Nepaisyti šios galimybės ir projektuoti į Kitą panašumą į save (pakankamai panašią patirtį, kad galėčiau suprasti, apie ką Kitas kalba), Bernasconio manymu, reiškia formuoti Kitą pagal sau „pažįstamą“ formą (dar jam net nepravėrus burnos), neišsileisti jo į save ir asimiliuoti Kito kitoniškumą. Mūsų manymu, tai – labai reikšmingi pastebėjimai, į kuriuos būtina atsižvelgti, kalbant apie hermeneutinį Aš–Tu santykį. Bet ar galime kaltinti Gadamerį, kad jis to nepastebė? Tik norime konstatuoti faktą, kad Gadamerio vėlyvieji straipsniai *Laiškas Dallmayr'ui* (Gadamer 1989: 97) bei *Hermeneutika ir Logocentrizmas* (Gadamer 1989a) akivaiz-

džiai rodo, kad jis buvo susipažinęs su Levino požiūriu ir jį labai vertino. Jis pabrėžė, kad hermeneutiniame Aš–Tu santykiyje vykstant supratimui įžvelgia „pasisavinimo“, „kitoniškumo dangstymo“ pavojų. Gadameris pripažino, jog tai tikrai labai rimtas Levino „pastebėjimas, kurio negalima atmesti“ (ten pat, p. 119). Todėl mes būtume linkę rezervuoti ai žiūrėti į Bernasconio išsakytą kritiką Gadamerio hermeneutikai, jog ši Aš–Tu santykiyje perteklingai asimiliuoja skirtingumą ar Kito ktoniškumą.

Galima būtų taip apibendrintai ir trumpai atsakyti į klausimą, kuo Gadamerio minima „veikmės istorijos sąmonė“ skiriasi nuo metodinės „istorinės sąmonės“. Pirmą, „veikmės istorijos sąmonė“ yra dvikryptė: viena vertus, ji visada remiasi savo išankstiniais sprendimais, taip gali daryti poveikį suprantamajam dalykui; kita vertus, ji visuomet patiria suprantamojo dalyko poveikį, todėl turėtų būti pasirengusi kvestionuoti savo „išankstinių sprendimų“ legitimumą. Antra, ji yra kontekstualizuota, atsižvelgianti į kontekstą, kuriame save aptinka, žvelgia į Kito horizontą, kurį

stengiasi integruoti į savąjį. Šis siekis ir galimybė integruoti Kito horizontą į savąjį kaip kitokią kokio nors dalyko patirtį nebūtinai reiškia būtinybę atsisakyti savo požiūrio kaip vienareikšmiškai neteisingo, greičiau tik poreikį praplėsti savo supratimo horizontą. Metodinė „istorinė sąmonė“, priešingai, yra viena-kryptė ta prasme, kad ji ignoruoja savo kontekstualizuotą buvimą. Pirmą, Kito horizontą ji traktuoja tik kaip išorinį tyrimo objektą – stengdamasi jį pažinti, ji pasitelkia objektyvizuojančias įžvalgas teikiančius metodus, o savo pačios išankstinius sprendimus traktuoja tik kaip potencialius prietarus, trukdančius pasiekti objektyvų pažinimą. Antra, ji sąmoningai atsisako ieškoti integralumo ir tenkinasi tik siekiu objektyviai rekonstruoti. Tokią vienakryptę metodologinę prasmę rekonstruojančią „istorinę sąmonę“, kuriai nerūpi integralumas, Gadameris susiejo su Apšvietos sąmonės nuostata: „Tai, kas parašyta, nebūtinai turi būti teisinga. Mes galime geriau žinoti. Tai yra bendroji maksima, kuria vadovaudamasi šiuolaikinė apšvieta pasitinka tradiciją“ (Gadamer 2019: 279).

TRYS AŠ–TU SANTYKIO RŪŠYS

Matėme, kad hermeneutinė supratimo patirtis susijusi su tradicija. Todėl būtent Aš–Tu santykis „ir prasmės patyrimas, kuris tame santykiyje glūdi, turi padėti analizuoti hermeneutinę patirtį, nes tikras komunikacijos partneris, su kuriuo mes susieti panašiai kaip Aš ir Tu, yra taip pat ir tradicija“ (Gadamer 2019: 358). Taigi, kokie turi būti santykiai tarp Aš ir Tu, kad atsirastų bendra kokio

nors dalyko prasmės samprata, ir kokie santykiai vengtini? Kitaip tariant, kokia sąveika tarp Aš–Tu sukuria tokį dialogą, kuriame vystosi bendras supratimas, ir ko reikia, norint pasiekti tokį dialogą? Stengdamiesi atsakyti į šiuos klausimus, detaliau apsvarstysime tris Aš–Tu santykių rūšis, nurodydami jų skirtumus ir išryškindami, kuo ypatingas mums rūpimas hermeneutinis Aš–Tu santykis.

Pirmąjį Gadameris pavadino „žmonių pažinimu“ (*Menschenkenntnis*). Jam būdinga tai, kad Aš iš anksto užima grynai stebėtojišką poziciją. Tai reiškia, jog suprantantysis asmeniškai nesiangažuoja Tu išsakomai prasmei, nesistengia jos integruoti į savąją patirtį kaip reikšmingos patirties. Aš, remdamasis tokia stebėtojiška pozicija, paverčia Tu tik sau išoriškai stebimu, analizuojamu objektu. Čia nekliamas klausimas, kaip tai, ką sako Tu, susiję su manimi, – Aš tiesiog stebi, analizuoja ir prognozuoja Tu veiksmus. Žvelgiant šiuo aspektu, Tu yra tik priemonė saviems tikslams įgyvendinti. Esminis šio santykio trūkumas tas, kad jis niekaip nedera su I. Kanto deontologinės etikos reikalavimu laikyti kitą tikslu, nepaverčiant jo tik priemone. Tokį Aš–Tu santykį atitinka „naivus tikėjimas metodu ir juo siekiamas objektyvumas. Tas, kuris šitaip supranta tradiciją, daro ją objektu, o tai reiškia, kad tradiciją jis pasitinka kaip laisvas ir jos nepalietas žmogus“ (ten pat, p. 359). Gadameris atsiribojo nuo tokio Aš–Tu santykio, kuriame suprantantysis užima tik stebėtojo poziciją, tik prognozuoja kito elgseną ir tenkinasi skirtumų tarp Aš ir Tu konstatavimu, nekeldamas klausimo, kaip Tu gali paveikti Aš savastį, nes jis neveda prie bendros prasmės, prie jam rūpimos dalykų prasmės „integralumo“, o pati hermeneutinė patirtis tokia santykyje „sulėkštinama“ visiškai taip pat, kaip mums jau žinoma iš indukcijos sąvokos teleologinės interpretacijos nuo Aristotelio laikų (ten pat, p. 359). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad toks Aš–Tu santykis, nuo kurio Gadameris atsiribojo, labiau atliepia metodinės hermeneutikos šali-

ninko E. Betti minima „objekto autonomijos“ reikalavimą“⁵.

Antrąją Aš–Tu santykio rūšį Gadameris tapatino su „autoritarine globos forma“ (vok. *autoritativen Form der Fürsorge*). Šis santykis nuo pirmojo skiriasi tuo, kad suprantant prasmę Aš jau nebesitenkina tik neutralia ir objektyvuojančia stebėtojo pozicija, bet užima dalyvio poziciją – suprantantysis angažuojasi Tu ištarnei, įsitraukia į komunikacinį vyksmą dėl dalyko prasmės. Norėtume atkreipti dėmesį į tai, kad Gadameris tiesiog nutyli faktą, jog šioje vietoje jis remiasi Heideggeriu. Drąsiai galime konstatuoti, kad Gadamerio minima „autoritarinė globa“ yra paremta Heideggerio įvardyta „perimančiąja globa“ (vok. *abnehmende Fürsorge*). Heideggeris tvirtino, kad globa „gali tarsi atimti iš kito „rūpestį“ ir rūpindamasi užimti jo vietą, jį pakeisti. Tokia globa perima iš kito tai, kuo reikia rūpintis [...]. Tokioje globoje kitas gali tapti priklausomas ir valdomas, nors toks viešpatavimas gali likti neregimas valdomajam“ (Heidegger 1967: 122). Žinoma, šis Aš–Tu santykis „dalykiškai yra tinkamesnis už žmonių pažinimą, kuriuo siekiama kitą tik prognozuoti“ (Gadamer 2019: 360), bet jis yra hermeneutiškai nepriimtinas dėl savo destruktivumo. Šis destruktivumas aptinkamas Hegelio „pono ir vergo“ dialektikoje, kurioje nuolat kovojama dėl tarpusavio pripažinimo, ir „ta kova gali pasiekti labai skirtingas įtampas – iki kol vienas Aš ima visiškai valdyti kitą Aš“ (ten pat, p. 360). Taip kito išsakoma prasmė galiausiai patenka į mūsų jau minėtą grynai Aš imanentinę refleksijos plotmę, Levino terminais tariant, „totalybės

mąstymą“, ir tokioje destruktvyvioje „autoritarinėje globoje“ kito Aš užimama pozicija tiesiog nusavinama. Norint atkreipti dėmesį į destruktvyvų Tu išsakytos arba užrašytos prasmės nusavinimo momentą, vertėtų prisiminti ir vėlyvojo F. Nietzsche'ės minimą pono / vergo perskyrą: „Kur gyvastį aptikti man pavyko, visur radau troškimą galios (vok. *der Wille zur Macht*); ir netgi tarno valioje aš pastebėjau norą ponu būti“ (Nietzsche 2002: 127). Tuo norima pasakyti, kad suprantantysis, užuot „tarnavęs“ Tu išsakytai prasmei, tiesiog užima ją nusavinančio, užgrobiančio „pono“ poziciją. Tik reikėtų pabrėžti svarbią aplinkybę: nors ankstyvasis Nietzsche'ė užsiminė, kad su išsakyta ar užrašyta prasme mes neturėtume elgtis taip, kaip elgiasi „plėšikaujantys kareiviai“ (Nietzsche 1996: 245) arba piratai su užgrobtu laivu, vis dėlto, remdamiesi šiuo faktu, neturėtume skubotai daryti nepamatuotos išvados, kad Nietzsche'ės ir Gadamerio pozicijos bendramatės, kalbėdami apie vėlyvojo Nietzsche'ės vadinamąją perspektyvizmo sampratą, kuri – panašiai kaip ir Gadamerio hermeneutika – neigia galimybę nustatyti objektyvią prasmę ir pabrėžia jos interpretatyviai vis kitokią nustatomą galimybę⁶. Vyraujant šiai „autoritarinės globos“ formai, suprantantysis ima įsivaizduoti, kad, įsigyvendamas, įsijausdamas į suprantamojo autoriaus kontekstą, t. y. į Tu horizontą, gali persiimti jo rūpesčiu dėl išsakytos prasmės ir taip prieš paties suprantamojo valią ją pakeisti. Negana to, dėl šio „perimančiojo“, „autoritarinio rūpinimosi“, slopinančio Kito iniciatyvumą, tokiam suprantančiajam gali imti atrodyti,

kad jis geba tai, kas buvo parašyta ar pasakyta, suprasti geriau ir objektyviau, nei pats autorius save suprato. O tokia nuostata vėlgi sutampa su Gadameriui nepriimtina „apsišvietusio proto pozicija“, kad privalo autorių suprasti geriau, nei jis pats save suprato: tai, kas buvo pasakyta ar parašyta, nebūtinai yra tiesa, aš žinau geriau. Gadameris tokį santykį susiejo su metodologine, objektyvumo siekiančia „istorine sąmone“, kuri nusavina Tu išsakomos pozicijos prasminį krūvį, jai pačiai to nežinant, persiima rūpesčiu ją re-konstruoti, bet iš tikrųjų taip padaro ją valdomą ir priklausomą nuo Aš, atima iš tradicijos „pretenzijų legitimaciją“ (Gadamer 2019: 360). Taip išsakytos arba užrašytos išraiškos prasminis krūvis dėl „perimančiosios globos“ pranyksta kaip dūmas, persikelia į interpretatoriaus sąmonės plotmę, tampa priklausomas nuo jo re-konstruojančių užmojų, kurie, kaip žinia, neatsiejami nuo išankstinių asmeninių nusiteikimų, metodologinių sumanymų, ideologinių nuostatų ir t. t. Jei atkreiptume dėmesį į konkrečias atvejų analizes, t. y. į vadinamąsias *case study* (tai nėra pagrindinis šio mūsų tyrimo objektas), pamatytume, kad, deja, mums dažnai tenka susidurti su tokia „autoritarine globa“, įsitraukiant į įvairius edukacinius Aš–Tu auklėjimo santykius, taip pat galime tai aptikti politinėje-ideologinėje, istorinių tyrimų plotmėje ir t. t.

Trečiąją Aš–Tu santykio rūšį, kuriai Gadameris angažavosi, jis traktavo kaip „aukščiausiąją hermeneutinės patirties pakopą“ (ten pat, p. 361). Kokio pobūdžio sąveika tarp Aš ir Tu sukuria tokį dialogą, kuriame vystosi bendras supratimas? Ko reikia, kad pasiektume tokį

dialogą? Pritartume Monicos Vilhauer nuomonei, jog šiame santykiyje aptinkame dialoginio žaismo „etines sąlygas“, leidžiančias plėtotis bendram supratimui. Šias sąlygas ji pavadino etiškomis dėl keturių priežasčių:

(1) tai yra būtini Aš–Tu santykiai arba būdai, kaip pašnekovai turi bendrauti ir elgtis vienas su kitu, kad dialoginis žaismas tęstųsi ir klestėtų; (2) šie Aš–Tu santykiai sukuria susitikimą su Kitu, kuriam būdinga abipusė pagarba (t. y. elgiamasi su Kitu kaip su žmogumi, turinčiu pasakyti šį tą prasmingo, o ne kaip su žemesniu už save objektu); (3) aptariamai Aš–Tu santykiai reikalauja bendro atsidavimo (angl. *commitment*) ir savidisciplinuotos elgsenos; (4) Aš–Tu santykiai galiausiai numato galimybę žmonėms abipusiškai augti, todėl šie santykiai yra nukreipti į mūsų bendrą žmogaus gėrį (angl. *human good*) (Vilhauer 2010: XVI).

Tokiame Aš–Tu santykiyje, panašiai kaip ir minėtame antrajame „autoritarinės globos formos“ santykiyje, suprantantysis Aš yra ne bešališkas stebėtojas, analizuotojas, o dalyvis – Aš įsitraukia į komunikacinį vyksmą dėl dalyko prasmės, angažuojasi Tu ištarnei. Bet Gadameris, šiame hermeneutiniame Aš–Tu santykiyje, skirtingai nuo „autoritarinės globos“, kai Kitas gali tapti priklausomas ir valdomas, jau pabrėžė „išlaisvinantį rūpestingumą“ (vok. „*freigebende Fürsorge*“). Norėtume pastebėti, kad filosofas, *Tiesoje ir metode* kalbėdamas apie hermeneutinį Aš–Tu santykį, neminėjo posakio „išlaisvinantis rūpestingumas“. Apie šio posakio svarbą hermeneutiniam Aš–Tu santykiui jis užsiminė viename iš savo vėlyvųjų straipsnių, kuriame pripažino Heideggerio pozicijos svarbą:

Heideggeris kalba apie globą (vok. *Sorge*) ir rūpestingumą (vok. *Fürsorge*). Rūpestingumui suteikiamas ypatingas akcentas, tikrąjį rūpestį (vok. *Fürsorge*) vadinant „išlaisvinančiu rūpestingumu“ (vok. „*freigebende Fürsorge*“). [...] Tikrasis rūpestingumas (vok. *Fürsorge*) yra ne globoti Kitą, o leisti jam laisvai ateiti į savo paties esybę – priešingai rūpinimuisi Kitu (vok. *Versorgung des Anderen*), kuris gali atleisti jį nuo rūpinimosi egzistencija (vok. *Daseinsorge*). Taigi tai neturi nieko bendra su socialiniu politiniu „rūpestingumu“ (vok. *Fürsorge*), kaip manė sociologas Bourdieu (Gadamer 1995: 96–97).

Šioje vietoje, prisimindami anksčiau mūsų minėtą Bernasconio kritiką Gadameriui dėl Kito kitybės asimiliacijos hermeneutiniame Aš–Tu santykiyje, galime atremti ją argumentu, kad jis nepakankamai atsižvelgia į vėlyvojo Gadamerio minimą „išlaisvinantį rūpestingumą“, kaip „autoritarinės globos“ priešybę. Toks „išlaisvinantis rūpestingumas“, nukreiptas į Tu, iš suprantančiojo Aš reikalauja atitinkamų sąmonės nuostatų: būti „atvira“ ir „imlia“ sąmone. Kitaip tariant, „atvirumas kitam implikuoja pripažinimą, kad aš savyje turiu leisti galioti kam nors, kas nukreipta prieš mane, net jei ir nebūtų to nukreipiančiojo kito“ (Gadamer 2019: 361–362). O toks atvirumas Kito ar teksto nuomonei visuomet reiškia ir tai, kad Kito nuomonė lyginama su savo nuomonių visuma, o savo nuomonė – su kito ar teksto nuomone: „Todėl hermeneutiškai išlavinta sąmonė išsyk bus imli teksto kitokybei (Andersheit)“ (Gadamer 1999a: 30). Čia minima, kad suprantančioji Aš sąmonė privalo būti „atvira“ ir „imli“ suprantamojo Tu dalykinei išraiškai. Tai pagal

savo prasmę yra tapatu hermeneutinei „gerai valiai suprasti“. Kitaip tariant, norėtume pabrėžti, kad Gadameris, veikale *Tiesa ir metodas* kalbėdamas apie hermeneutinio Aš–Tu santykio svarbą suprantant, *expressis verbis* forma apie pasakymą „gera valia suprasti“ neužsimeina. Jį pamini tik 1983 m. parengtame straipsnyje: „Raštiškas pokalbis iš esmės reikalauja tos pačios pamatinės sąlygos kaip ir žodiniai mainai. Abiem būdinga gera valia suprasti kits kitą“ (Gadamer 1999b: 183). Remtis hermeneutine „gera valia“, siekiant suprasti dalyko prasmę, reiškia kelti klausimus ne tam, kad netikėtai užkluptum ir taip sumenkintum komunikacijos partnerio argumentus. Priešingai, klausinėji, kad „leistum Kitam laisvai ateiti į savo paties esybę“ arba tekstui pasakyti tai, kas norėta, ir taip padėtum hermeneutinės komunikacijos partneriams labiau sustiprinti bendrumą, t. y. galimą integralumą bei „sutarimą“, kai išsakomi skirtingi požiūriai į kokio nors dalyko prasmę.

Matome, kad suprasti raštiškos arba žodinės išraiškos prasmę Gadameriui reiškia dalyvauti komunikatyviame tradicijos vyksme, jungiančiame praeitį ir dabartį. Tai – procesas, kuriame nei suprantantysis, nei tekstas negali būti autonomiški. Filosofas pabrėžė, kad hermeneutinį supratimą reikia suvokti ne kaip subjektyvų aktą, o kaip ėjimą į perdavimo vyksmą, kuriame nuolat bendrauja praeitis ir dabartis. Praeities, kaip ir bet kokios Tu išsakytos prasmės, supratimas hermeneutiniu požiūriu nėra tiesiog kito požiūrio ar pasaulėžiūros re-konstrukcija, t. y. pakartotinas pirminės prasmės atkūrimas. Gadamerio her-

meneutikai rūpi integralumas: suprasti Aš jam perduodamą prasmę reiškia ne objektyviai ją atkurti, o leisti Kitam, patiriant jo kitybę „išlaisvinantį rūpestingumą“, „laisvai ateiti į savo paties esybę“ ir integruoti į savo patirties lauką. Pasiremiant vaizdinga K. Jasperso metafora apie egzistencinę komunikaciją, galima būtų teigti, kad Gadameris šiame hermeneutiniame Aš–Tu santykiyje regi dalyko prasmės supratimo procesą kaip „mylinčią kovą (Liebender Kampf), kurioje vienas atiduoda kitam visus savo ginklus“ (Jaspers 1998: 28), tuos „ginklus“ suprantant kaip argumentus.

Nors ir akivaizdu, kad hermeneutinis kokio nors dalyko prasmės supratimas (kuriame pabrėžiamas suprantančiojo sąmonės „imlumas“, „atvirumas“ ir bendriausia prasme „gera valia suprasti“) Gadameriui yra neatsiejamas nuo valingų paties suprantančiojo Aš sąmonės ir tikslingų nuostatų, tačiau kaip savo interpretacinę pastangą hipotetiškai formuluojame ir siekiame pagrįsti tezę, jog Gadamerio minima trečioji hermeneutinio Aš–Tu santykio rūšis apima implikatyvų patirtinį elementą, kurį santykiškai galima pavadinti neintencionalia, nevalinga „prasmės išstiktimi“. Ar Gadamerio tekstuose galime aptikti implikatyvių mintinių pasažų, patvirtinančių šią tezę? Tokią „prasmės išstiktį“ galima būtų įžvelgti jau minėtame Aš–Tu skirtingų patirtinių „horizontų suliejime“. Panašiai kaip suliedami vieną spalvą (A) su kita skirtinga spalva (B) galime gauti visiškai naują spalvą (C), kurios intencionaliai nėra nei pirmoje (A), nei antroje spalvoje (B), paėmus jas atskirai. Taip ir apibendrinant skirtingas Aš–Tu dalykines

patirtis nevalingai gali ištikti prasmę tokio dalyko, kurio komunikacijos partnerių sąmonės intencionaliai neturėjo ir tikslingai nesiekė, atskirai jas paėmus. Gadamerio tekstuose dažnai aptinkamus posakius – tokius kaip „vienas kito supratimas pokalbyje – tai ne vien savo absoliučios saviraiškos ir savojo požiūrio įteigimas, tai virsmas į bendrumą, kuriame nebesei, kas buvai“ (Gadamer 2019: 377), „būti pokalbyje reiškia būti už savęs, mąstyti su kitu ir grįžti į save kaip į kažką kitą“ (Gadamer 1999c: 206) – galime traktuoti ne tik kaip valingas / intencionalias bei tikslingas suprantančiojo Aš patirtis, bet ir kaip nevalingai, neintencionaliai patiriamas prasmės ištikti. Bene aiškiausiai Gadameris paliudija apie mums rūpimą „nevalingą, neintencionalią prasmės ištikti“ veikale *Tiesa ir metodas*, kalbėdamas apie prasmės pagavą kaip *Geschehen*:

Lemiamas dalykas yra tai, kad čia kažkas vyksta (etwas geschieht). Nei interpretuotojo sąmonė yra valdovė to, kas interpretuotoją pasiekia kaip tradicijos žodis, nei tą vyksmą galima deramai aprašyti kaip progresuojantį pažinimą viso, kas yra, tarsi kažkokiam begaliniame intelektu glūdėtų tai, kas galėtų kalbėti iš tradicijos visumos. Interpretuotojo akimis žvelgiant, vyksmas (Geschehen) reiškia, kad interpretuotojas savo objekto ieško ne kaip pažįstantysis, kuris metodinėmis priemonėmis „išgauna“, kas išties turima galvoje ir kaip iš tikrųjų buvo, nors ir šiek tiek kliudomas savo paties išankstinių nuomonių (Vorurteile): tai tėra tik išorinis tikrojo hermeneutinio vyksmo (hermeneutischen Geschehens) aspektas. [...] Tikrasis vyksmas (Das eigentliche Geschehen) taip tik įgyja galimybę – ir būtent tuo, kad žodis, kuris mus pasiekia

kaip tradicija ir į kurią turime įsiklausyti, pasiekia mus iš tikrųjų, tarsi kreiptųsi į mus ir tik mus turėtų galvoje. [...] O juk kitaip pažvelgus, iš „objekto“ pusės, šis vyksmas reiškia įeiti į žaidimą (Insspielkommen), reiškia tradicijos turinio išsiliejimą vis naujomis kitų adresatų išplėtomis prasmės ir atgarsio galimybėmis. Prabylant tradicijai iš naujo, kažkas išsina aikštėn ir nuo šiol tampa tuo, kuo anksčiau nebuvo. [...] viskas vyksta kaip tikrame pokalbyje, per kurią paaiškėja ir šis tas, ko neaprečia nė vienas iš pašnekovų skyrium (Gadamer 2019: 453–454).

Šioje Gadamerio citatoje reikšmingiausia nuoroda, suteikianti prielaidą kalbėti apie mums rūpimą neintencionalią, nevalingą kokio nors dalyko „prasmės ištikti“, yra jo minimas posakis „įeiti į žaidimą“ (vok. *Insspielkommen*)⁷ ir prasmės pasirodymas, kurio „nė vienas iš pašnekovų skyrium“ iš anksto nesiekė. Pvz., meilė, įpareigojantis Kito artumas arba jo artumo prarastis ištinca žmogų ir – svarbiausia – jį pakeičia. Tai – ypatingos patirties formos, kurios neatsiranda iš tikslingo Aš intencionalumo – yra šių dalykų „nevalinga ištikti“. Gal ir įmanoma valingai užsinorėti ir tikslingai siekti meilės bei daugelio kitų dalykų, stengiantis juos suprasti, bet tai geriausiu atveju tebus tik šiuos dalykus objektyvizuojanti nominali sąvokinė apibrėžtis, o ne reali patirtis, kuri rūpi Gadameriui. Koks nors dalykas, ne kaip nominaliai sąvokinė, o kaip reali patirtis, suprantantįjį dažnai užklumpa, nevalingai ištinca, pasirodo „per anksti“, mat Aš niekada nebūna tinkamai pasirošęs ir jo iš anksto nenumato jokios mano „prasminės užmestys“ (Heidegger) ar „išankstiniai sprendimai“ (Gadamer). Kita vertus, tokia patirtis visada ateina

ir „per vėlai“, nes ji yra „neadekvati“ pirminėms mano „prasminėms užmes-tims“ ar „išankstiniams sprendimams“, tiksliau, nepateisina tikslingų lūkesčių. Kitaip tariant, „nevalinga prasmės ištik-tis“ visada yra vėluojanti patirtis, be to, prie „ištiktosios prasmės“ suvokimo mes prieiname tik retrospektyviai. O keliant tokios „ištiktinės“ patirties genezės klau-simą, neišvengiamai tenka pripažinti, kad visada susiduriame su situacija, kai atsiranda disproporcija tarp Aš intencio-nalaus bei tikslingo sąmonės akto ir to, prie ko aktas veda. Pažymėtina, kad mū-sų minima ir gadameriškajam Aš–Tu hermeneutiniam santykiui priskiriama

„nevalinga prasmės ištiktis“ jokių būdu neneigia intencionalių bei tikslingų pa-čios Aš sąmonės nuostatų svarbos ap-čiuopiant prasmę, tik ją papildo ir pagi-lina. Tolesni klausimai – kuo ši gadame-riškoji „nevalingos prasmės patirtis“ gali būti panaši ir kuo ji skiriasi nuo M. Buberio „Aš–Tu“ santykio, I. Levino „begalybės mąstymo“, kuriam „būdinga disproporcija tarp akto ir to, prie ko tas aktas leidžia priėti“, nuo B. Waldenfelso minimos „svetimybės patirties“ ir net G. Deleuze’o „pamatinio susidūrimo mo-delio“, kuriame randasi naujybė, – jau neišsitenka šio straipsnio tyrimo ribose ir yra atskiro tyrimo objektas.

IŠVADOS

1. Gadameriui rūpimas hermeneuti-nis Aš–Tu santykis, kuriame siekiama „sutarimo“ dėl dalyko prasmės, gali bū-ti suprastas tik kompleksiškai aiškinantis tokius segmentus kaip „įmestis“, „vei-kmės istorijos sąmonė“, „horizontų su-liejimas“ ir kt. Dažnai Gadamerio pozi-cija būna paremta Heideggero užimama pozicija. Tai konkrečiai parodo „veikmės istorinės sąmonės“ ir „įmesties“ korelia-cijos legitimizacija. Tam, kad, nagrinėda-mas Aš–Tu hermeneutinį santykį, galėtų legitimuoti sau rūpimą „integralumą“, Gadameris instrumentaliai pasitelkia Hegelį. Hegelio svarba traktuojama ne tik dviprasmiškai, bet ir prieštaringai.

2. Gadamerio hermeneutikoje galima išskirti tris skirtingas Aš–Tu santykio rūšis. Pirmąją rūšį jis pavadino „žmonių pažinimu“, kuriame Aš Tu atžvilgiu iš anksto užima stebėtojo, analizuotojo ir prognozuotojo poziciją, todėl Kitas trak-

tuojamas tik kaip priemonė, padedanti įgyvendinti savo tikslus. Gadameris at-siribojo nuo tokio Aš–Tu santykio, ku-riame suprantantysis užima tik objekty-vaus stebėtojo poziciją, prognozuoja kito elgseną, tenkindamasis vien skirtumų tarp Aš ir Tu konstatavimu, nekeldamas klausimo, kaip Tu gali paveikti Aš savas-tį, nes toks santykis neveda prie jam rū-pimos dalykų prasmės integralumo ir sulėkšina hermeneutinį Aš–Tu santykį.

3. Antrąją Aš–Tu santykio rūšį Gada-meris tapatino su „autoritarine globos forma“. Konstatuotinas faktas, kad Ga-damerio minima „autoritarinė globos forma“ remiasi Heideggerio įvardyta „perimančiąja globa“ (vok. *abnehmende Fürsorge*). Šis santykis nuo pirmojo ski-riasi tuo, kad Aš, stengdamasis suprasti dalyko prasmę, jau nebesitenkina stebė-tojo pozicija, bet tampa dalyviu: Aš an-gažuojausi Tu ištarnei, įsitraukia į komu-

nikacinį vyksmą dėl dalyko prasmės. Tačiau vyraujant šiai „autoritarinės globos“ formai suprantantysis taip perteklingai gali persiimti rūpesčiu išsakyta prasme, kad ją užgrobia, pakeičia, ima slopinti Kito iniciatyvumą. Tokia nuostata sutampa su Gadameriui nepriimtina „apsišvietusio proto pozicija“, kad būtina suprasti autorių geriau, nei jis pats save suprato: tai, kas buvo pasakyta ar parašyta, nebūtinai yra tiesa, aš žinau geriau. Jei atkreiptume dėmesį į konkrečias atvejų analizes, t. y. į vadinamąsias *case study*, pamatytume, kad su tokia „autoritarine globa“ mums, deja, dažnai tenka susidurti edukacinėje plotmėje, kur plėtojami įvairūs Aš–Tu auklėjimo santykiai, taip pat tai galime aptikti politinėje-ideologinėje, istorinių tyrimų plotmėje. Nuo tokio Aš–Tu santykio, kuriam būdingas destruktivus išsakytos arba užrašytos prasmės nusavinimo momentas, Gadameris atsiribojo, kaip ir nuo pirmojo Aš–Tu santykio.

4. Gadameris angažavosi trečiajai Aš–Tu santykio rūšiai. Filosofui tai buvo aukščiausioji hermeneutinės patirties pakopa, jis suprato ją kaip „veikmės istorijos sąmonės“ konkretizaciją. Šiame hermeneutiniame santykiyje Gadameris, vėlgi remdamasis Heideggeriu, pabrėžė „išlaisvinantį rūpestingumą“. Toks rūpestingumas reikalauja atitinkamų intencionalių ir tikslingų suprantančiosios Aš sąmonės nuostatų: „atvirumo“ bei „imlumo“ Tu dalykinei išraiškai. O tokios nuostatos pagal savo prasmę yra tapачios tam, ką vėlyvasis Gadameris pavadino hermeneutine „gera valia suprasti“.

5. Remiantis vėlyvaisiais Gadamerio straipsniais, jo nuostatą galima lyginti

su I. Levino užimama pozicija, kuriai, kritikuodamas Gadamerį, labiau angažavosi Bernasconis, kai kalbėjo apie Kito kitybę. Gadameris pabrėžė, kad, Aš–Tu santykiyje vykstant supratimui, išvelgia „pasisavinimo“, „kitoniškumo dangstymo“ pavojų, ir pripažino, jog tai vertingas Levino pastebėjimas, į kurį negalima nekreipti dėmesio. Taip pat Bernasconio kritiką Gadameriui galima atremti argumentu, kad jis nepakankamai atsižvelgia į Gadamerio minimą „išlaisvinantį rūpestingumą“ kaip „autoritarinės globos“ priešybę. Todėl į Bernasconio išsakytą kritiką Gadamerio hermeneutikai, jog ši Aš–Tu santykiyje perteklingai asimiliuoja skirtingumą ar Kito kitoniškumą, reikėtų žiūrėti rezervuotai. Kita vertus, tai, kad išvelgiamas dalinis lyginamų Gadamerio ir Levino pozicijų bendrumas (kalbant apie Aš–Tu santykį ir atkreipiant dėmesį į „totalumo / universalumo“ bei „totalumo / begalybės“ perskyras), dar nereiškia, jog galima visiškai sutapatinti šias pozicijas.

6. Nors, plėtojant hermeneutinį Aš–Tu santykį, siekis suprasti, užmegzti bendrumą ir dalytis „dalyko“ prasme, t. y. bandyti integruoti Aš ir Tu horizontus, Gadameriui yra neatsiejamas nuo valingų bei tikslingų paties suprantančiojo Aš sąmonės nuostatų (tokį supratimą Gadameris traktavo kaip „sutarimą dėl dalyko“), vis dėlto hermeneutiniame Aš–Tu santykiyje vykstančiam supratimui būdinga ir tai, ką galima pavadinti neintencionalia, nevalinga „prasmės išiktimi“. Ji implikatyviai numanoma skirtingų Aš–Tu patirtinių „horizontų suliejime“, o labiausiai išryškėja Gadamerio prasmės pagavos, suprantamos kaip *Geschehen*,

aprašyme. Patvirtinančiomis nuorodomis, suteikiančiomis prielaidą kalbėti apie neintencionalią nevalingą dalyko „prasmės ištikti“, laikytini Gadamerio minimas posakis „įeiti į žaidimą“ (vok. *Insspielkommen*) ir pasirodymas prasmės, kurios „nė vienas iš pašnekovų skyrium“ iš anksto nesiekė. Tokia neintencionali „prasmės ištikti“ visada yra vėluojanti patirtis, prie jos pagavos prieiname tik retrospektyviai. Bet keliant tokios „ištik-

tinės“ patirties genezės klausimą, neišvengiamai tenka pripažinti, kad visada susiduriame su situacija, kai atsiranda disproporcija tarp intencionalaus bei tikslingo Aš sąmonės akto ir to, prie ko tas aktas veda. Gadameriškajam Aš–Tu hermeneutiniam santykiui priskiriama „nevalinga prasmės ištikti“ jokiū būdu neįigia valingų bei tikslingų pačios Aš sąmonės nuostatų svarbos apčiuopiant prasmę, tik ją papildo ir pagilina.

Literatūra

- Bernasconi R. 1995. 'You Don't Know What I'm Talking About': Alterity and the Hermeneutic Ideal, Lawrence Schmidt (ed.). *The Specter of Relativism: Truth, Dialogue, and Phronesis in Philosophical Hermeneutics*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Bruns G. R. 2004. On the Coherence of Hermeneutics and Ethics: An Essay on Gadamer and Levinas, Krajewski B. (ed.). *Gadamer's Repercussions: Reconsidering Philosophical Hermeneutics*: 30–54. University of California Press: Berkeley, CA, USA.
- Gadamer H.-G. 1989. Letter to Dallmayr, Michelfelder D. P., Palmer R. E. (eds., transl.). *Dialogue and Deconstruction: The Gadamer–Derrida Debate*: 93–101. State University of New York Press: Albany, NY, USA.
- Gadamer H.-G. 1989a. Hermeneutic and Logocentrism, Michelfelder D. P., Palmer R. E. (eds., transl.). *Dialogue and Deconstruction: The Gadamer–Derrida Debate*: 114–125. State University of New York Press: Albany, NY, USA.
- Gadamer H.-G. 1995. Subjektivität und Intersubjektivität, Subjekt und Person, C. B. Mohr (Paul Siebeck). *H.-G. Gadamer. Gesammelte Werke. Tübingen*: 87–99. J Band 10.
- Gadamer H.-G. 1999. Apie ritualo ir kalbos fenomenologiją, Hans-Georg Gadamer. *Istorija. Menas. Kalba*: 253–288. Iš vokiečių k. vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos / ALK.
- Gadamer H.-G. 1999a. Apie supratimo ratą, Hans-Georg Gadamer. *Istorija. Menas. Kalba*: 27–34. Iš vokiečių k. vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos / ALK.
- Gadamer H.-G. 1999b. Tekstas ir interpretacija, Hans-Georg Gadamer. *Istorija. Menas. Kalba*: 171–198. Iš vokiečių k. vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos / ALK.
- Gadamer H.-G. 1999c. Destrukcija ir dekonstrukcija, Hans-Georg Gadamer. *Istorija. Menas. Kalba*: 199–209. Iš vokiečių k. vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos / ALK.
- Gadamer H.-G. 2019. *Tiesa ir metodas: pamatiniai filosofinės hermeneutikos bruožai*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Gruber J. 2014. *Hermeneutic Availability and Respect for Alterity*. *Philosophy Today*, vol. 58, Issue 1. 58, 23–38.
- Gutauskas M. 2010. *Dialogo erdvė. Fenomenologinis požiūris*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Hegel G.W.F. 1997. *Dvasios fenomenologija*. Iš vokiečių k. vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai / ALK.
- Heidegger M. 1967. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Jaspers K. 1998. *Filosofijos įvadas*. Iš vokiečių k. vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai.
- King C. 2019. Gadamer, Levinas, and the Hermeneutic Ontology of Ethics, *Philosophies* 4(3), 48. Prieinamas internete: <https://doi.org/10.3390/philosophies4030048>.
- Mehmel C. A. 2016. Possibility of Hermeneutic Conversation and Ethics, *Theoria and Praxis* 4 (1): 16–31.
- Mickevičius Arūnas. 2012. Emilio Betti versus Hansas-Georgas Gadameris: Hermeneutinio prasmės supratimo dilema, *Problemos* 82: 139–152.

- Prieinamas internete: <https://doi.org/10.15388/Problemos.2012.0.732>.
- Mickevičius Arūnas. 2017. Nietzsche versus Gadamer: "meaning" as a problem of dogmatism and relativism, *Problemos* 92(92): 115–128. Prieinamas internete: <https://doi.org/10.15388/Problemos.2017.92.10906>.
- Nietzsche F. 1996. *Human, All Too Human. A Book for free Spirits*. Cambridge university Press.
- Nietzsche F. 2002. *Štai taip Zaratustra kalbėjo*. Iš vokiečių k. vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Alma littera.
- Shapcott R. 2004. *Justice, Community, and Dialogue in International Relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Vilhauer M. 2010. *Gadamer's Ethics of Play. Hermeneutics and the Other*. Lanham, MD: Lexington Books.

Nuorodos

- ¹ Žr.: Emilio Betti. 1980. Hermeneutics as the General Methodology of the Geisteswissenschaften, Josef Bleicher (ed.). *Contemporary Hermeneutics*. London and New York: Routledge & Kegan Paul; E. D. Hirsch. 1967. *Validity in Interpretation*. New Haven and London: Yale University Press. Šie ankstyvieji Gadamerio kritikai išreiškia jiems bendrą susirūpinimą, kad Aš–Tu santykis, kaip „horizontų suliejimas“, besirandantis suprantant, kaip Gadameris jį matė, nepageidaujamai skatina mus projektuoti savo pačių prasmę į Kito prasmę, praeities tekstą ar tradicijos reikšmę. Šiuo atveju mūsų interpretacija tampa pernelyg subjektyvi.
- ² Žr.: Jürgen Habermas. 1990. Review of Truth and Method, Gayle L. Ormiston and Alan D. Schrift (eds.). *The Hermeneutic Tradition*. Albany: SUNY Press, 1990. Habermasas kritikuoja Gadamerį dėl Aš–Tu santykio, kaip supratimo „susiliejančiam horizontams“, dėl to, kad toks „supratimas“, pasak Habermaso, nepageidaujamai skatina mūsų pačių, kaip suprantančiųjų, perteklinį paklusnumą Kito ar praeities tradicijos reikšmei ir taip legitimuoja mus slegiančios tradicijos galios išsaugojimą, eliminuoja galimybę priešintis šiai galiai ar ją kritikuoti.
- ³ Žr.: John Caputo. 1987. *Radical Hermeneutics*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. Šis autorius teigė, kad Gadamerio hermeneutika, akcentuojanti „sutarimą“ Aš–Tu santykyje, viso labo bandė užglaistyti (o kartais tiesiog ignoruoti) visus patirtinius trūkumus, spragas ir lūžius, siekdama „metafizinio komforto“. Ji mėgino išsklaidyti visus klausimus bei netolydumus, užuot veidas į veidą susidūrusi su sunkumais pripažindama, kad neįmanoma pasiekti jokio „sutarimo“, sutaisyti skirtybių, suvedant jas į kokią nors harmoningą visumą.
- ⁴ Žr.: Robert Bernasconi. 1995. 'You Don't Know What I'm Talking About': Alterity and the Hermeneutic Ideal, Lawrence Schmidt (ed.). *The Specter of Relativism: Truth, Dialogue, and Phronesis in Philosophical Hermeneutics*. Evanston, IL: Northwestern University Press. Bernasconis, oponuodamas Gadameriui, tvirtino, kad jo hermeneutika, projektuodama „sutarimą“ į Aš–Tu santykį ir laukdama jo kaip geidžiamo svečio, susiliejančiam horizontams, iš tikro perteklingai asimiluoja skirtingumą ar Kito kitiškumą.
- ⁵ Plačiau apie skirtumą tarp E. Betti ir H.-G. Gadamerio pozicijų žr.: Mickevičius A. 2012. Emilio Betti versus Hansas-Georgas Gadameris: Hermeneutinio prasmės supratimo dilema, *Problemos* 82: 139–152.
- ⁶ Plačiau apie skirtumą tarp F. Nietzsche'ės ir H.-G. Gadamerio pozicijų žr.: Mickevičius A. 2017. Nietzsche versus Gadamer: "meaning" as a problem of dogmatism and relativism, *Problemos* 92(92): 115–128.
- ⁷ „Žaidimo“ (vok. *Spiele*) sampratą Gadameris išsamiai pristatė pirmojoje *Tiesos ir metodo* dalyje, siekdamas parodyti meno supratimo galimybę, peržengiančią „estetinę sąmonę“ ir tikslingas žaidžiančiojo nuostatas. Tik konstatuojama, kad šis nuostatų „peržengimas“ gali būti susijęs su „nevalinga prasmės išiktimi“ hermeneutiniame Aš–Tu santykyje, pasitelkiant būtent „žaidimo“ fenomeną. Dėl ribotos straipsnio apimties čia tai plačiau nenagrinėjama.